

Рецензія на монографію

В. С. Зеленецького
«Проблемы борьбы
с «теневой наукой»
в современном
правоведении Украины» *

П. П. Андрушко

кандидат юридичних наук, завідувач кафедри кримінального права та кримінології юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Монографія доктора юридичних наук, професора, академіка Академії правових наук України В. С. Зеленецького, яку сам автор скромно називає науково-публіцистичним дослідженням, є, по суті, «першою ластівкою» аналізу і оцінки стану правової науки в Україні після набуття нею незалежності як взагалі, так і конкретно в галузі кримінального процесу (частково і в галузях кримінального права і кримінології), тенденцій її розвитку та, зокрема «тих процесів, які здійснюються у тіні, тобто негласно, і через що вони є прихованими від суспільної уваги і, звичайно ж, від її об'єктивно принципового контролю» (с. 3).

В. С. Зеленецький зазначає, що дана праця розрахована на небайдужих до-

слідників актуальних проблем зі злочинністю, керівників відповідних міністерств і відомств, здобувачів вчених ступенів та звань, професорсько-викладацький склад вузів, співробітників різноманітних науково-дослідних закладів.

Питання, які розглядаються в монографії, є, з одного боку, вельми актуальними, а з іншого — вельми хворобливими, враховуючи їх етичну складову, що зумовлює те, що вони є постійним предметом обговорення у «приватних» спілкуваннях науковців, однак, як правило, не обговорюються на шпальтах юридичних видань. Можна назвати лише одиничні публікації, в яких дається обґрунтований, об'єктивний аналіз стану наукових досліджень в різних галузях права, зокрема в галузі криміналь-

* Зеленецький В. С. Проблемы борьбы с «теневой наукой» в современном правоведении Украины: [Монография] / В. С. Зеленецкий: Харьков: Издательство «ФИНН», 2011. — 304 с.

ного права. Такими є міркування і судження з цих питань С. О. Навроцького, М. І. Хавронюка.

Працю В. С. Зеленецького умовно можна поділити на дві частини. Більша частина монографії присвячена наведенню фактів плагіату у працях окремих фахівців в галузі кримінально-процесуального права, їх оцінки Вищою атестаційною комісією України, керівниками навчальних закладів і їх структурних підрозділів, в яких працюють такі фахівці. В іншій частині монографії викладаються міркування і судження автора щодо стану правової науки в Україні, сутності і видів «квазінаукової» діяльності — її поняття суб'єктів, «специфіки квазінаукового виробництва у тіншовому цеху» правової науки.

Вартими уваги, об'єктивно виваженими є міркування, судження і висновки В. С. Зеленецького з питань, дати відповіді на які є метою здійснюваного у праці науково-публіцистичного дослідження. Зокрема, таким слід визнати твердження, що в тіншовій науці якщо не все, то в більшій своїй частині відбувається обманно, на основі подвійних стандартів, не по-справжньому, з обов'язковим приховуванням дійсного стану речей, рівно як і пов'язаних з ними відповідних відносин між її учасниками, з одного боку, і всього різноманіття тіншовиків з іншими людьми, які їх оточують. А тому, вважає автор, найбільш точно відображають сутність явищ, що відбуваються у тіншовій науці, такі терміни, як «квазінаука», «квазідисертація», «квазірецензія», «квазівисновок», «квазіопанування», «квазізахист» і багато інших «квазі» (с. 18-19).

Вартими уваги є міркування (судження) В. С. Зеленецького щодо вимог до наукового результату, який підлягає впровадженню в юридичну практику, хоча, очевидно, мова має йти про можливість, а не обов'язковість впровадження ре-

зультатів наукового дослідження у юридичну практику, в тому числі його врахування при прийнятті рішень правозастосовними органами. До таких принципів В. С. Зеленецький відносить: 1) готовність наукових результатів до впровадження; 2) необхідність впровадження досягнень науки у практику боротьби зі злочинністю; 3) загальне охоплення науковими досягненнями практики боротьби зі злочинністю; 4) соціальна допустимість наукових даних до впровадження у практику боротьби зі злочинністю; 5) попередня апробація результатів науки в практику діяльності правоохоронних органів; 6) своєчасність впровадження наукових досліджень у практику боротьби зі злочинністю; 7) вибіркова гласність впровадження результатів науки у практику боротьби зі злочинністю; 8) всебічність, повнота і продуктивність впровадження результатів науки в практику боротьби зі злочинністю; 9) творче співробітництво наукових і практичних працівників, у процесі впровадження результатів науки у практику боротьби зі злочинністю (с. 206-220).

Звернемо увагу на те, що В. С. Зеленецький пише про впровадження у практику боротьби зі злочинністю досягнень науки, не визначаючи і не конкретизуючи, що він має на увазі під «досягненнями науки». Постає запитання, чи можна вважати «досягненнями науки» надання науково-практичних коментарів до правових норм, їх тлумачення (доктринальне), розроблення проектів нормативно-правових актів тощо? Видається, що правильніше говорити не про досягнення, а про результати наукових досліджень.

Зазначимо, що наведений В. С. Зеленецьким перелік принципів — вимог до наукових досліджень і їх результатів, є значною мірою умовним, потребує конкретизації їх змісту і ознак в аспекті, по-

перше, актуальності досліджень, їх соціальної обумовленості і, по-друге, використання їх результатів у нормотворчій і правозастосовній діяльності.

Окрема глава монографії присвячена характеристиці (дослідженню) антинаукових методів «тіньових квазінаукових виробництв», до яких В. С. Зеленецький відносить плагіат, фальсифікацію, фабрикацію і агравацію. При цьому автор монографії зауважує, що, читає, напевне, звернув увагу на те, що про одні із названих методів йому доводилось не лише чути, а й читати (наприклад, про плагіат); про другі він чув (наприклад, про фальсифікацію), але ніде не міг прочитати про їх деструктивну суть; накінець, про третю групу квазінаукових методів він навіть не чув (с. 27).

Під компіляцією В. С. Зеленецький розуміє запозичення того, що розроблено іншими авторами, без самостійного аналізу відповідного матеріалу, а під плагіатом — привласнення чужого авторства, видання чужого твору за власне без посилання на автора. При цьому науковець виділяє три форми (види) плагіату: інтелектуальний, механічний і у формі примушування до співавторства. На думку В. С. Зеленецького, інтелектуальний плагіат — привласнення плагіатором чужих наукових ідей є найбільш уточненою формою плагіату, оскільки ідею, як і будь-яке інше знання, можна завуалювати (одягти, сховати) у таку словесну форму, за наявності якої, якщо не завжди, то у багатьох випадках (особливо у правознавстві) вельми не просто можна буде довести її походження, а отже, і авторство, з чим слід погодитись. Дійсно, наукові ідеї, думки досить часто висловлюються в усній формі, зокрема на різноманітних конференціях, семінарах, круглих столах, особливо з питань тлумачення і рекомендацій щодо застосування новел у законо-

давстві. При цьому відомі фахівці в певній галузі права, будучи генераторами ідей, щедро діляться ними, але не мають часу їх письмово оформити. Однак виникає запитання, чи можна взагалі вважати використання чужих ідей в подібних випадках? Тим більше, коли мова йде про технічне оформлення ідей (позицій), висловлених вченим, наприклад, як науковим керівником своєму аспіранту чи у рецензіях, відгуках на дисертації, наукових дискусіях тощо?

Під агравацією В. С. Зеленецький розуміє одну із форм — особливих — вуалювання ненаукового підходу до оцінки досягнутих результатів дослідження, яка полягає у необгрунтованому перебільшенні того, про що йде мова у дисертації, монографії чи у квазінауковій доповіді. Такий підхід, зазначає В. С. Зеленецький, найчастіше реалізується в оцінці наукової новизни результатів дисертаційного дослідження і є загальноновизнаним явищем (фактом), з чим, очевидно, слід погодитись.

Окрема глава монографії присвячена розгляду питань щодо компетентності спеціаліста та її ролі у боротьбі із тіньовою наукою і злочинністю в аспекті взаємної компетентності теоретиків і практиків — теоретичної компетентності практиків і практичної компетентності теоретиків. Під компетенцією В. С. Зеленецький розуміє певний рівень інтелектуального, психологічного і функціонального стану спеціаліста, який відображає його знання, переконання, навички і вміння у конкретній сфері професійної діяльності, які обумовлюють у своїй єдності його якісну визначеність, на основі якої роблять висновки про його відповідність вимогам, які пред'являються, з точки зору займаної посади або виконуваної роботи (с. 226). При цьому автор монографії виділяє гносеологічний, нормативний, функціональний і особистіс-

ний аспекти компетентності та розкриває їх зміст (с. 223-243).

Звернемо увагу на те, що нагальним є дослідження проблем незастереженого використання результатів наукових досліджень у правозастосовній практиці, яке є не негативним, а, навпаки, позитивним явищем. Мова йде про використання правозастосувачами при підготовці постанов, ухвал, інших процесуальних документів результатів наукових досліджень, викладених у науково-практичних коментарях, методичних рекомендаціях, навчальних посібниках тощо, а також у наукових і науково-консультативних (не експертних, оскільки правової експертизи як виду судової експертизи немає) висновках вчених-фахівців по конкретних кримінальних справах.

Враховуючи, що правові, що викладаються у названих актах, з позиції доктрини не є джерелами права, правозастосувач не може посилається на них у процесуальних документах при обґрунтуванні рішення, яке ним приймається. Фактично ж у процесуальних актах (постановах, ухвалях, обвинувальних висновках, вироках) доволі часто відображаються правові позиції вчених-фахівців, викладені ними у коментарях, висновках, рекомендаціях.

Наголосимо, що аналізуючи у порівняльному плані (аспекті) висловлені у літературі позиції з окремих спірних, проблемних питань, зокрема питань систематизації (класифікації) окремих груп складів злочинів, визначення їх об'єктів, ми нерідко вживаємо два формулювання: «Наведена позиція сприймається...» і «Наведена позиція відтворюється...». Останнє формулювання вживається нами у випадках, коли у праці того чи іншого автора взагалі не міститься посилання на те, що ним відтворюється позиція, вже висловлена в літературі.

Вперше ми зіткнулись із фактами плагіату власних праць у 1994 р., коли, читаючи одну із бізнесово-правових газет, що у ній опубліковано написаний нами і опублікований науково-практичний коментар до однієї із статей КК України 1960 р., якою він був доповнений у січні 1994 р., побачили, що автором цього коментаря був зазначений один із молодих викладачів, який працював над кандидатською дисертацією по цій темі. Зазначимо, що у тексті статті навіть не були вправлені окремі граматичні помилки, допущені нами.

У 1999 році у Харківському університеті внутрішніх справ був виданий науково-практичний посібник «Податкова міліція», в анотації до якого зазначається: «До цього збірника укладачі включили витяги із Законів України «Про державну податкову службу в Україні» та «Про міліцію», Указ Президента України «Про утворення Державної податкової адміністрації», інші Укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України, листи та накази Державної податкової адміністрації України, що становлять правову базу діяльності податкової міліції України.

Збірник має науково-практичну спрямованість та призначений для працівників податкової міліції, інших контролюючих органів, студентів юридичних вузів, науковців, також може бути корисним для широкого кола читачів, які цікавляться діяльністю податкової міліції України.»*

Окрім наведення текстів нормативно-правових актів, у посібнику на с. 98-158 міститься науково-практичний коментар до статей 801, 84, 861, 87, 148, 1482, 1483, 1484, 1485, 1531, 1563, 165-172, 194 КК України 1960 р., який є відтворенням тек-

* Податкова міліція: Коментарі та роз'яснення чинного законодавства. — Харків: Ун-т внутр. справ, 1999. — 268 с.

стів коментарів до цих статей, які були зроблені П. С. Матишевським і П. П. Андрушком.

Наведемо фрагменти із рецензії на зазначений посібник, який був підготовлений доцентом С. Д. Шапченком (за його згоди), але, з певних причин, не був опублікований (текст наводиться курсивом).

«1. В науково-практичному посібнику наводяться статті 84, 165-170, 172 КК України в редакції, яка втратила чинність 1 вересня 1995 р. Таким чином, укладачі посібника припускаються серйозної помилки спеціально-юридичного характеру. 2. Крім тексту відповідних статей КК України, в посібнику наводиться коментар до цих статей. При цьому укладачі не зазначають, чий це коментар. Оскільки в списку літератури конкретні джерела щодо цього компонента посібника також не названі, можна, очевидно, зробити висновок, що авторами коментаря є самі укладачі. Насправді ж більша частина положень коментаря «запозичена» укладачами з книги «Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України» видання 1994 р. (автори коментаря до окремих статей КК України — П. С. Матишевський та П. П. Андрушко), коментар до ст. 1482 КК України є практично дослівним відтворенням наукової статті П. П. Андрушка «Кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків», опублікованій в «Юридичному віснику України» (№ 28, 10-16 липня 1997 р.), а коментар до ст. 1531 КК України «взятий» укладачами з книги «Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України» видання 1997 р. (автор коментаря — П. П. Андрушко). Такі «необумовлені запозичення» є абсолютно неприпустимими з позицій авторського права і з очевидністю характеризують укладачів з точки зору професійної етики.

3. В багатьох випадках наведений у посібнику коментар до відповідних статей КК України не може бути належним орієнтиром для читача. І винні в цьому не справжні автори коментаря, а укладачі посібника, оскільки на час його видання значна кількість положень пропонованого в посібнику коментаря застаріла (особливо це стосується положень, «запозичених» з «Науково-практичного коментаря Кримінального кодексу України» видання 1994 р.). Крім того, було прийнято багато нових нормативних актів, які визначають зміст бланкетних диспозицій відповідних статей КК України, скасовані чи втратили чинність деякі з наведених у коментарі нормативних актів, але ці моменти укладачами посібника теж проігноровані. 4. В наведеному укладачами коментарі до окремих статей КК України допущені недоліки змістовного і технічного характеру. Так, у коментарі до ст. 801 КК України двічі по-різному розкривається предмет злочину (на с. 99 та на с. 100)».

Форми і способи недобросовісного використання об'єктів права інтелектуальної власності різноманітні, мають багато проявів і, очевидно, їх механічно не можна звести лише до чотирьох різновидів, як це робить В. С. Зеленецький. Зокрема, досить поширеними є випадки, коли при наступних виданнях тієї чи іншої праці, виданій раніше кількома авторами без конкретизації того, що кожним із них написано, із числа співавторів виключається той чи інший фахівець. Наприклад, у 1998 році у Донецькому інституті внутрішніх справ при Донецькому державному університеті видана для працівників підрозділів: дізнання і слідства, по боротьбі із організованою і економічною злочинністю, податкової адміністрації і податкової поліції, книга «Хозяйственные преступления», ав-

торами якої зазначені Ю. А. Титаренко, В. П. Філонов, О. І. Коваленко.* Ознайомлення із даною працею свідчить про те, що значна за обсягом її частина є перекладом на російську мову положень виданої у 1997 році праці «Боротьба з господарськими злочинами», авторами якої значаться Лопушанський Ф. А., Філонов В. П., Титаренко Ю. А., Светлов О. Я., Ришелюк А. М., Коваленко О. І.** Однак із членів авторського колективу зазначеної праці, виданої у 1998 році, виключені Лопушанський Ф. А., Светлов О. Я. і Ришелюк А. М. — вчені, якими фактично була написана праця «Боротьба з господарськими злочинами». Відсутнє і посилання на цю працю у книзі, виданій у 1998 році.

Як видається, необхідно розрізняти плагіат і окремі форми некоректного, умовно кажучи, використання положень наукових досліджень інших фахівців. Зокрема, досить поширеним є зазначення у списку використаних джерел праць фахівців, положення яких використані у тексті роботи без здійснення посилань на них. Це характерно для різних методичних і навчальних посібників, рекомендованих для використання працівниками правозастосовчих органів, науково-практичних коментарів тощо. Формально вказівка на факт використання того чи іншого джерела начебто має місце, але відсутність посилань на нього у тексті роботи не дає уявлення про те, які саме положення і в якому обсязі запозичені із відповідного джерела.

На початку цього року А. В. Савченком і О. В. Кришевич видано науково-прак-

* Титаренко Ю. А., Филонов В. П., Коваленко О. И. Хозяйственные преступления. Материально-правовая характеристика, квалификация, уголовная ответственность, предупреждение и профилактика. — Донецк, 1998. — 687 с.

** Лопушанський Ф. А., Філонов В. П., Титаренко Ю. А., Светлов О. Я., Ришелюк А. М., Коваленко О. І. Боротьба з господарськими злочинами. — Донецьк, 1997.

тичний коментар до розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу України***, який рецензувався І. Г. Богатирьовим, С. Я. Лиховою і Б. В. Лизогубом. У списку використаних джерел зазначений навчальний посібник, виданий автором цієї рецензії і А. А. Стрижевською у 2006 р.**** У тексті науково-практичного коментаря на декількох десятках сторінок відтворюється текст із названого навчального посібника та із тексту Науково-практичного коментаря Кримінального кодексу України, написаного мною. У тексті ж науково-практичного коментаря названих авторів жодного посилання на те, що відповідні положення є запозиченнями, не міститься. Цими ж авторами не обумовлюється наявність аналогічних запозичень і у текстах коментарів до окремих статей у Науково-практичному коментарі до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції».***** Але головне інше — автори не враховують, що текст, який вони відтворюють, був написаний мною у 2006 та 2009 роках, а тому його окремі положення не відповідають положенням Закону № 3206-VI від 7 квітня 2011 р. Внаслідок цього, окремі правозастовні орієнтири, які надаються працівникам правозастовних органів, є принаймні некоректними, зокрема орієнтири щодо юридичного статусу арбітражного керуючого.

Нерідко у працях з багаточисельним авторським колективом не конкретизу-

*** Савченко А. В., Кришевич О. В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням професійних послуг. Науково-практичний коментар до розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу України / За заг. ред. д. ю. н., проф. В. І. Шакуна. — К.: Алерта, 2012. — 160 с.

**** Андрушко П. П., Стрижевська А. А. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика: навч. посіб. — К.: Юрисконсульт, 2006. — 342 с.

***** Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції». Науково-практичний коментар. — К.: Видавничий дім «Скіф», 2012. — 512 с.

ється, хто є автором окремих структурних підрозділів праці. Це створює декілька проблем. По-перше, співавторами всіх положень роботи вважаються всі члени авторського колективу. При цьому окремі співавтори можуть і не поділяти окремі наукові позиції, викладені у роботі, або ж займати протилежні позиції, які ними висловлювались раніше. По-друге, до кола співавторів таких колективних праць нерідко включаються і особи, які не брали будь-якої участі у написанні роботи. По-третє, не можна визначити, ким допущено, наприклад, плагіат, компіляцію чи інше недобросовісне використання чужої інтелектуальної власності. По-четверте, не можна визначити конкретний вклад кожного із співавторів у спільній роботі, його обсяг. Подібна квазінауковість, за термінологією В. С. Зеленецького, характерна не лише для науково-методичних і навчальних посібників та науково-практичних коментарів, а й для підручників і монографій.

Для підготовки окремих проектів нормативно-правових актів нерідко створюються багаточисельні робочі групи, до яких за посадами включаються керівники (їх заступники) певних відомств, авторитетні науковці тощо, котрі якоюсь конкретною участю у роботі таких груп не беруть, але їх формально також вважають співавторами законопроектів.

Зауважимо, що у запозиченні (незастереженому) чужих ідей, правових позицій можна досить часто огульно і безпідставно (при бажанні) звинуватити багатьох визнаних фахівців. Це стосується, зокрема, науково-практичних коментарів, та інших форм тлумачення нових правових норм. Збіг правових позицій у коментарях, опублікованих пізніше, з правовими позиціями, викладеними у раніше виданих коментарях, при бажанні можна тлумачити як недобросовісність, плагіат тощо, хоча у таких випадках може мати

місце ситуація, що автором раніше опублікованого коментаря зроблені запозичення із роботи, опублікованої значно пізніше, що залежить від багатьох чинників, або ж використані ідеї і позиції, викладені усно.

Як видається, про недобросовісність у наукових дослідженнях більш-менш однозначно можна говорити лише щодо плагіату, компіляції примусового співавторства. У всіх інших випадках оцінка висловлених позицій, ідей, об'єктивності оцінок положень праць інших вчених у рецензіях, відгуках тощо здебільшого є суб'єктивною і досить часто гіпертрофованою, чим нерідко зловживають окремі вчені.

Зауважимо також, що у дисертаційних дослідженнях (обов'язково у вступі), монографіях, навчальних посібниках, наукових статтях їх авторами оцінюється вклад (внесок) інших вчених у дослідження об'єкта і предмета відповідного дослідження. При цьому нерідко має місце як віднесення до зазначених фахівців вчених, які взагалі не висловлювали своєї позиції з питань, що є об'єктом наукового дослідження, але є вельми авторитетними у відповідній галузі права, так і відсутність зазначення вчених, якими дійсно внесено певний вклад у дослідження відповідних питань. Очевидно такі випадки є частковими різновидами некоректності наукових досліджень.

Оцінюючи загалом монографію В. С. Зеленецького, є підстави констатувати, що вона являє собою своєрідний вступ до проблеми тіншової юриспруденції, необхідність дослідження якої обумовлюється негативними реаліями сьогодення з метою зниження їх впливу на стан правової науки. Говорити ж про викорінення, усунення негативної сторони тіншової правової науки недоречно, оскільки досягти такої мети об'єктивно неможливо.